

ТЕКЕБЕРЛИКТИ, ТЕҢСИНБӨӨНУ ТУЮНДУРГАН ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДИН
СЕМАНТИКА-СТИЛИСТИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

*Б.Осмонов атындагы ЖАМУнун доценти, ф.и.к.
Кочорова Гүлүмкан Осмоновна
gulum.kochorova@mail.ru*

“Текеберликти, теңсинбөөнү туюндурган фразеологизмдердин семантика-стилистикалык өзгөчөлүктөрү” аталыштагы макаланын аннотациясы

Бул текеберлик – колунда бийлиги жок, оозунда сөзү эле бар элет жашоочусунун, аксакалынын дымак күткөн, бой көтөргөн, менменсинген, көйрөң текеберлиги.

Чындыгында эле, XIX кылымда кыргыз жеринде орустардын баскынчылык саясаты жүрүп, орус армиясын жетектеген офицерлер, орус армиясынын төбөлдөрүнөн баштап катардагы аскерлерине чейин, алар эле эмес, карапайым орустар да азиаттарды, анын ичинде кыргыздарды адам катарына санабай, аларга теңсинбей мамиле кылышкан. Мына ушул тарыхый окуяны, тарыхый чындыкты элестүү берүүнүн, чагылдыруунун тилдик каражаты катары тоготпоо, теңсинбөө өңдүү коннотациялык маанилерге ээ фразеологизмдерди эсептесек болот. Макала ушул маселелерди эске алуу менен жазылды.

Өзөктүү сөздөр: мурутунун алдынан текебер жымыйып, мыйыгынан күлдү.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ,
ВЫРАЖАЮЩИХ ГОРДОСТЬ И НЕРАВЕНСТВО

*Кочерова Гулүмкан Осмоновна к.ф.н., доцент
ЖАГУ имени Б.Осмонова*

Аннотация к статье «Семантические и стилистические особенности фразеологизмов, выражающих гордость и неравенство»

Это высокомерие — высокомерие, высокомерие, высокомерие и высокомерие деревенского жителя, старейшины, у которого нет власти в руках и у которого есть только слово сказать.

Ведь в девятнадцатом веке русские земли были захвачены русскими, и к азиатам, в том числе киргизам, относились не только командовавшие русской армией офицеры, от верхушки русской армии до рядовых, но и простые русские, как низший. В качестве языкового средства образного представления и отражения исторической правды могут быть рассмотрены фразеологизмы с коннотативными значениями, такими как игнорирование данного исторического события. Статья написана с учетом этих вопросов.

Ключевые слова: гордо улыбался перед усами и смеялся.

SEMANTIC AND STYLISTIC FEATURES OF PHRASEOLOGY, EXPRESSING PRIDE
AND INEQUALITY

*Kocherova Gulumkan Osmonovna Ph.D., Associate
Professor of the Department of the JASU named
after B. Osmonov*

Annotation of the article "Semantic and stylistic features of phraseology, expressing pride and inequality"

This arrogance is the arrogance, arrogance, arrogance, arrogance of a villager, an elder who has no power in his hands and has only a word to say.

Indeed, in the nineteenth century, the Russian lands were invaded by the Russians, and not only the officers in charge of the Russian army, from the top of the Russian army to the rank and file, but also ordinary Russians treated Asians, including Kyrgyz, as human beings.

Phraseologisms with connotative meanings, such as disregard for this historical event, as a linguistic means of imaginative presentation and reflection of historical truth, can be considered. The article was written with these issues in mind.

Key words: *smiled proudly in front of his mustache and laughed.*

Көркөм чыгарма жазылган көркөм стилдин табияты боюнча автор буркан-шаркан түшкөн реалдуу чоң турмушту анын майда-майда бөлүктөрүн сүрөттөө аркылуу кыйытып чагылдырат. Бул тууралуу орус жазуучусу А.П.Чехов өзүнүн агасына жазган бир катында мындай дейт: “В описаниях природы надо хвататься за мелкие частности, группируя их таким образом, чтобы по прочтении, когда закроешь глаза, давалась картина [4.1948, 215]. Например, у тебя получится лунная ночь, если ты напишешь, что на мельничной плотине яркой звездочкой мелькало стеклышко от разбитой бутылки и покатила шаром черная тень собаки или волка” [1,1959, 231] деген китебинен алынды. Мына ушул сыяктуу эле Т.Касымбеков “Сынган кылыч” романында 1865-жылы Ташкендин алдында бир тарабы генерал Черняев баштаган беш атар мылтык менен толук куралданган бир жарым миң солдаты жана бул жер түгүл Европага жүрүш кылууга кудурети жеткен мыкты артиллериясы бар аскерлери, экинчи тарабы Кокон хандыгынын даңазалуу аскер башчысы Алымкул баштаган кылка-кылка атчандар, кытайча деп аталган кичинекей замбиректери бар сарбаздар, ийри кылыч көтөргөн көпчүлүк жабалактап майдан бетинен жолуккан учурундагы орус армиясынын жана орус империясынын алда канча кубаттуу экенин генерал Черняевдин бул көпчүлүктү тоготпой, текебер, теңсинбей турган абалын “*мурутунун алдынан текебер жымыйып*”, “*мыйыгынан күлдү*” деген фразеологизмдер менен сүрөттөп туюндурган. Мисалы: *Кайта, эч капарсыз гана, каралжын саргыч мурутунун алдынан текебер жымыйып тиктеп турду* [3.15].

Ал дүрбүнү көзүнөн алып мыйыгынан күлдү:

- *Мына, Күн чыгышта октун алдында жалаңач чапмай али бар. Ок баатырды аяйбы! Бул башы менен бу аскер башыбыз бөөдө өлүп алат* [3.19].

Бул эпизоддо 1865-жылы Ташкендин алдында кыргыздар менен орус аскерлеринин ортосунда болгон салгылаш майда-майда бөлүктөр, деталдар аркылуу толук көз алдыга тартылган. Ал эми орус аскерлеринин үстөмдүгү, орус империясынын азиялыктарга жасаган баскынчылык саясаты, идеологиясы Черняев өңдүү бир генералдын көпчүлүктү түзгөн Кокон хандыгынын жоокерлерин теңине албай уруш алдында өзүн текебер кармап турушу менен кыйытылып берилген. Тутумуна көп маанини сыйдырган мындай кырдаалды сүрөттөөдө автор *мурутунун алдынан жымыйып* деген фразеологизмди колдонгон. Аталган фразеологизмде *тоготпостук, аскерлерине, курал-жарактарына таянуу, уруш боло электе эле жеңишине ишенүү, текеберлик, кенебестик, ийри кылыч азиат жоокерин бардык жактан кем санап, теңсинбөө, кубатына, дөөлөтүнө мас болуу, эч нерсеге камырабастык, кандай да болсо, бет алган империялык саясатын орундатууга бел байлаган таш боорлук менен коштолгон өжөрлүк* сыяктуу коннотациялык маанилер болгондуктан, бул бир генералдын образы менен XIX кылымдагы бүтүндөй Россия империясынын баскынчылык образы, анын Орто Азияга жасаган мамилеси, империялык саясаты көркөм туюндурулган.

Чындыгында эле, XIX кылымда кыргыз жеринде орустардын баскынчылык саясаты жүрүп, орус армиясын жетектеген офицерлер, орус армиясынын төбөлдөрүнөн баштап катардагы аскерлерине чейин, алар эле эмес, карапайым орустар да азиаттарды, анын ичинде кыргыздарды адам катарына санабай, аларга теңсинбей мамиле кылышкан. Мына ушул тарыхый окуяны, тарыхый чындыкты элестүү берүүнүн, чагылдыруунун тилдик каражаты катары тоготпоо, теңсинбөө өңдүү коннотациялык маанилерге жык толгон *мурутунун алдынан текебер жымыйып, мыйыгынан күлдү* деген фразеологизмдерди эсептесек болот [2.178].

Аталган эпизоддо колдонулган *мыйыгынан күлдү* деген фразеологизмде жогоруда көрсөтүлгөн текеберлик, тоготпостук жана башка маанилерден сырткары *бой көтөрүүчүлүк, Кокон хандыгынын жоокерлерине мазактоо, алардын кылган иш-аракеттерине шылдыңдоо, табалоо менен мамиле кылуу, өзүн, өзүнүн аскерлерин алардан бийик тутуу, азиялык жан кечти өжөрлүктү кесирлик менен таназар албоо, аскер өнөрүн толук өздөштүрө албаган тайкылык, душманын терең талдай билбеген бир жактуулук, чектелгендик, курулай дымакка мас болуу* өңдүү коннотациялык маанилер да чөгөрүлгөн. Ошондуктан Алымкул аталыктын жоокерлери жан кечти өжөрлүк менен селдей каптап, курчап киргенде генералдын ирени кубарып, жүзүнөн текебер жылмаюу кетип, тынчсыздана коргонууга мажбур болот. Эгерде Алымкул аталык кутумдар тарабынан атылып өлтүрүлбөгөндө селдей каптаган көпчүлүктү теңсинбеген генералдын тагдыры өлүм менен коштолоору анык эле. Ордо башчыларынын кутумдугу ошол салгылаштын жеңилишин, орус аскерлеринин үстөмдүгүн жаратты. “Сынган кылыч” романында сыртынан караганда анча байкалбаган, ушул сыяктуу катмарланган маанилер, уруш учурундагы реалдуу турмуштун көп кырдуу жагдайлары текеберликти туюндурган фразеологизмдер аркылуу автор тарабынан кылдат сүрөттөлгөн. Аны фразеологизмдердин коннотациялык маанилеринен айкын байкоого болот.

Демек, Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” романында адамдын терс сапаттарын туюндурган фразеологизмдер автор тарабынан көркөм деталь катары, турмуштун майда-майда бир көрүнүшү катары буркан-шаркан түшкөн реалдуу чоң турмуштун бүтүндөй элесин, картинасын көз алдыга элестетүүдө колдонулган.

Айрым фразеологизмдер текеберликтин, теңсинбөөнүн жогорудагыдан башкача түрүн туюндурат. Маселен, “Сынган кылыч” романында ошондой фразеологизм катары *көкүрөк көтөргөн* деген фразеологизми колдонулган. Мисалы: *Айылдын үстүндөгү соксойгон кароол таштуу дөбөдөн жарым айдан бери карайып жыйын тарабады. Жыйын башында элеттин көкүрөк көтөргөн билермандары аксакалдары бүт бар [3.316].*

Бул мисал хан тагасы Домбу окко учканда анын кунун доолап ханзаада Насиридин бек Абил бийдин айылына келип, элдин үрөйүн учуруп, бийлигине кутуруп турганда айласы куруган элеттин билермандары жыйын куруп, бул маселени кантип чечүүнүн амалын кеңшип чече алышпайт. Мында *көкүрөк көтөргөн* деген фразеологизм элеттен чыккан билермандарга, аксакалдарга карата айтылган. Ошондуктан бул фразеологизмде *ийкемдүү акылы, орундуу сөзү аркылуу эл көзүнө түшүп, таасирге ээ болуу, ошонусу менен өз чөлкөмүндө текеберленип, бой көтөрүп жүрүү, өзүн башкалардан жогору санап, амалдуу, айлакер катары сезип алуу, менменсинүү, көйрөңдүк, курулай дымак күтүү* сыяктуу коннотациялык маанилер камтылган [5.44]. Бул текеберлик – колунда бийлиги жок, оозунда сөзү эле бар элет жашоочусунун, аксакалынын дымак күткөн, бой көтөргөн, менменсинген, көйрөң текеберлиги. Ошентип, *көкүрөк көтөргөн* деген фразеологизм элет тургунунун бой көтөрүп, жалган сезимдерге берилип, куру дымак күткөн, мактанчаак образын көркөм сүрөттөөдө колдонулган.

Пайдаланган адабияттар:

1. Виноградов В.В. “О языке художественной литературы” Гос. изд. Художественной литературы, М.
2. Осмонова Ж. Кыргыз тилинин фразеологиясы. – Каракол, 2007. -178 -б
3. Касымбеков Т. “Сынган кылыч” Б., “Кыргызстан” 1998.
4. Чехов А.П. Полное собрание сочинений. Т.ХIII. Письма, М., 1948, 215-б.
5. Эгембердиев Р. Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин семантикасы жана лексикографияланышы. фил.илим.докт., диссер. автореф. Б., 2012., 44-б.
6. Оморов А. “Улуттун тилинде сакталган-улуттун тарыхы”. ЖАМУнун Жарчысы 2014-2. 85-б.

